

Гавриленко Микола Іванович — природознавець, зоолог, красзнавець, музеолог

Сергій Харчук¹, Ігор Загороднюк^{1,2}

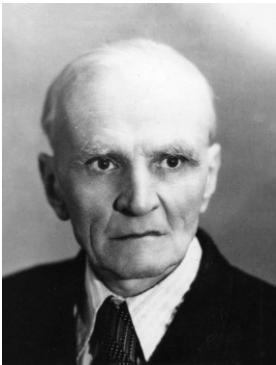
¹ Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)
e-mail: sergubf@gmail.com; orcid: 0000-0003-4342-0542

² Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)

KNARCHUK, S., I. ZAGORODNIUK. Havrylenko Mykola Ivanovych, a naturalist, zoologist, local historian, and museologist. — Essay on Mykola Gavrylenko (1889–1971), a scientist and local historian who devoted his entire life to the study of the nature and fauna of Poltava Oblast and the development of museum work. From the beginning of his work, Mykola Ivanovych was closely connected with the regional museum of local lore and with various educational institutions, where he taught natural sciences. In 1936 and 1946, the researcher was subjected to political repression and posthumously rehabilitated. Among his most important works are descriptions of finds of a number of rare mammal species (bats, shrews, carnivores, and ungulates), the creation of a systematic catalogue of the region's fauna, the preparation of the first for Ukraine summary of synanthropic fauna and its urbanization, and the creation of systematic collections.

Біографія

Гавриленко Микола Іванович народився 18 травня 1889 р. в м. Полтава. Його батько був майстром-червонодеревцем. Сім'я жила на околиці міста, тому Микола виріс серед природи. Навчався у Полтавському Олександрівському реальному училищі (закінчив 1911 р.). Вищу освіту здобув на природничому відділенні фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету, спеціалізувався з орнітології у проф. П. П. Сушкіна.

Після завершення університету в 1916 р. повернувся до Полтави. З листопада 1916 р. працював у Полтавському музеї: у 1916–1922 рр. на посаді помічника завідувача, а в 1923–1935 рр. — завідувачем відділу природи. Роботу в Музеї поєднував із викладанням у навчальних закладах Полтави: Приватній жіночій гімназії Меланії Павелко, Полтавській державній аграрній академії, Полтавському ІНО та Полтавському педінституті.

Рис. 1. Гавриленко Микола Іванович. Фотографія зі статті: Кигим & Самородов 2014 (деталі невідомі).

Полтавський природничо-історичний музей через концентрацію української інтелектуальної потуги привернув увагу ДПУ. У 1936 р. М. Гавриленка заарештували за «антирадянську» діяльність і засудили на 5 років таборів; покарання відбував у Тюменській та Омській обл. (Росія). Реабілітований 16 січня 1989 р. за відсутністю складу злочину.

Повернувшись із заслання на початку 1941 р., М. І. Гавриленко працював у музеї столяром, згодом — науковим співробітником відділу природи. Під час німецької окупації 1942–1943 рр. був заступником директора з наукової роботи та завідувачем відділу природи. У повоєнні роки працював на посадах в. о. директора, заступником директора, завідувачем відділу природи; багато зробив для відновлення діяльності музею. Після визволення Полтави до звинувачення «ворог народу» додалося нове — «колаборант». Тому 1 грудня 1946 р. М. І. Гавриленко звільнився з роботи в музеї «за власним бажанням». Із 1946 по 1960 р. (вихід на пенсію) викладав різні предмети у Полтавському педінституті.

Помер Микола Іванович Гавриленко 14 січня 1971 р., у віці 81 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Микола Гавриленко — автор 50–70 наукових праць із різних галузей зоології (орнітології, теріології, герпетології), зоогеографії, охорони природи, краєзнавства (Иваненко & Решетник 1970; Кигим & Самородов 2014).

3-поміж теріологічних праць варто назвати «Нові види звірів і птахів для Полтавщини і їх біологія» (Гавриленко 1946), де йдеться про рясоніжку малу (*Neomys anomalus*), вечірницю малу (*Nyctalus leisleri*), пергача північного (*Eptesicus nilssonii*), пергача пізнього (*Eptesicus serotinus*), бобра європейсько-го (*Castor fiber*), щура водяного (*Arvicola amphibius*).

Стаття «Два маловідомих звірі для Полтавщини» (Гавриленко 1954) стосувалася перегузні (*Vormela peregusna*) й лося (*Alces alces*). Стаття «Замітка про лося і перев'язку на Полтавщині» (Гавриленко 1956) розвиває попередню. У період із 1913 по 1951 р. у Полтавській обл. 5 разів спостерігали перегузню. Зокрема, один екз. перегузні відловлено 1951 р. на околиці Полтави. Також дослідник зазначив, що у центрі Полтави того ж року здобуто й інших ссавців, знахідки яких становили дослідницький інтерес — 2 степові тхори (*Mustela eversmannii*), 6 ховрахів крапчастих (*Spermophilus suslicus*), а на околицях виявлено строкатку степову (*Lagurus lagurus*).

Важливим доробком дослідника став систематичний каталог звірів Полтавщини (Гавриленко 1928). Це був розвиток нової ідеї, у якій поєднувалися задачі опису регіональної фауни, створення контрольних списків та опису колекцій, а також огляду й ревізії попередніх згадок кожного з видів у науковій літературі. У цьому проявлявся особливий почерк фауніста і краєзнавця, який одночасно був колекціонером і музеологом. Подібні списки є основою всіх подальших порівнянь попереднього й сучасного стану фауни.

Накопичення матеріалу щодо синантропних видів і систематичне спостереження за міською фауною, підкріплене ретельним веденням польових щоденників, стали основою формування нового для української зоології — вивчення особливостей синантропної фауни як особливого фауністичного й екологічного комплексу. Його книга «Хребетні тварини та їх урбанізація в умовах міста Полтави» (рос.) (Гавриленко 1970) стала справжнім проривом у розвитку урбоекологічних досліджень. Базована на аналізі півсторічних спостережень фауни книга стала настільною для дослідників синантропної фауни і мала позитивні відгуки від колег.

Важливим доробком дослідника стали його колекції. Звісно, ссавці в них становили меншість, більше там було птахів. Проте сам факт ведення колекцій і накопичення таких матеріалів, які були, насамперед, безцінним довідковим матеріалом складу й стану фауни (зокрема й нині актуальної ідеї ваучерних зразків¹) — все це справжній прорив у розвитку регіональної зоології. Понад те, такі матеріали є вкрай важливими і для вивчення географічної мінливості та поширення видів у значно більших за регіон територіях. Дуже добре, що такі колекції збереглися дотепер: через матеріальну скруту і потребу мати кошти на видання своєї книги про хребетних в умовах міста Полтави (Гавриленко 1970), а також відповідальної позиції щодо збереження колекцій у майбутньому дослідник продав свої колекції (за поліграфічні послуги) Музею природи Харківського університету.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Робота в Полтавському природничо-історичному музеї була справжнім захопленням Миколи Гавриленка, з яким він пов'язав 25 років свого життя і врятував його від підпалу, здійсненого нацистськими загарбниками. У вересні 1943 р. він разом з іншими працівниками евакуював експонати музею, зокрема цінне Пересопницьке Євангеліє XVI ст., 6 тис. книг, повну збірку журналу «Київська старовина», малюнки художників, фарфор (Пустовіт & Борейко 2006; Кигим & Самородов 2014).

Рис. 1. Микола Іванович Гавриленко з балабаном. Фотографія з архіву Полтавського краєзнавчого музею, за сприяння С. Л. Кигим та В. М. Самородова; деталі невідомі (орієнтовно 1960-ті роки).

¹ Мова про зразки, які підтверджують наявність певного виду у певному регіоні.

Особливе місце у діяльності М. І. Гавриленка займали питання охорони природи й популяризація знань про природу (Кигим & Самородов 2014). У березні 1918 р. він вступив до Полтавського Товариства любителів природи. Його зусиллями музей ужив заходи для врятування Струківського степу в Костянтиноградському повіті; 1923 р. урятовано від вирубування й оголошено заповідником Парасоцький ліс; 1929 р. Полтавському державному музею передано Академічний степ (Кигим & Самородов 2014). Багато зусиль учений докладав до створення таких заповідних територій, як бір «Гетьманщина», Малоперещепинське болото, Устимівський парк. Як учений і краєзнавець, М. І. Гавриленко був членом багатьох товариств і комітетів.

Про цього видатного полтавця є низка публікацій у зоологічних, історіографічних і енциклопедичних виданнях (Иваненко & Решетник 1970; Пустовіт & Борейко 2006; Кигим & Самородов 2014; Рогожа 2021).

Література

- Гавриленко, Н. 1928. *Опыт составления систематического каталога зверей Полтавщины*. Изд. Полтавского союза охотников, Полтава, 1–18.
- Гавриленко, М. І., 1946. Нові види звірів і птахів для Полтавщини і їх біологія. *Наукові записки Полтавського держ. інституту: ювілейне видання (1921–1946 рр.)*, 6: 121–129.
- Гавриленко, М. І., 1954. Два маловідомих звірі для Полтавщини. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка*, 7: 63–68.
- Гавриленко, М. І., 1956. Замітка про лося і перев'язку на Полтавщині. *Збірник праць зоологічного музею*, 27: 160–164.
- Гавриленко, Н. И. 1970. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. Изд-во ХГУ, Харьков, 1–140.
- Иваненко, И. Д., Е. Г. Решетник. 1971. Памяти Николая Ивановича Гавриленко (1889–1971). *Вестник зоологии*, № 4: 87–88.
- Кигим, С. Л., В. М. Самородов. 2014. *Гавриленко Микола Іванович*. Полтава, 1–8. (Серія: Географічна освіта в Полтавському нац. пед. університеті. Історія в особах, 1914–2014).
- Пустовіт, Т. П., В. Є. Борейко, 2006. Гавриленко Микола Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=27971
- Рогожа, М. М. 2021. Науковий поступ М. І. Гавриленка у 40–50-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6 (48): 365–380.

ХАРЧУК, С., І. ЗАГОРДНЮК. Гавриленко Микола Іванович — природознавець, зоолог, краєзнавець. — Нарис про Миколу Гавриленка (1889–1971) — науковця й краєзнавця, який поклав усе своє життя на вивчення природи та фауни Полтавщини і розвиток музейної справи. Микола Іванович від початку своєї трудової діяльності був тісно пов'язаний з регіональним краєзнавчим музеєм і різноманітними освітніми установами, де викладав природничі дисципліни. У 1936 та 1946 рр. дослідник зазнав політичних репресій, помертньо реабілітований. Серед найважливіших його доробків — опис знахідок низки рідкісних видів ссавців (кажани, землерийки, хижі, копитні), створення систематичного каталогу фауни регіону, підготовка, по суті, першого для України зведення з синантропної фауни та її урбанізації, створення систематичних колекцій.